

in deze periode, nader over de 'binnenkant' van het Réveil als opwekkingsbeweging, die natuurlijk niet beperkt bleef tot de eerste fase van het Réveil, dat Pierson zijn prachtige beschouwingen schreef.¹⁰ In zijn schildering van de zaal in het Rusland, waar de 'Christelijke Vrienden' plachten bijeen te komen, en van de mensen rond de tafel, merkte Pierson, bij Wormser aangekomen, op: 'De Gereformeerde theologie was zijn eigendom geworden; was de natuurlijke uiting van zijn denken; de bovennatuurlijke wereld zijn tehuis; hij was er gemeenzamer mede dan anderen met hetgeen zij de werkelijkheid noemen. De verlossing van de zonde was voor hem geen leerstuk, maar een waarachtigheid die hij aanschouwde en voor anderen aanschouwelijk poogde te maken...'.¹¹ Tegenover de geleerdheid van zijn eigen tijd, die van veel boeken, plaatste Pierson het Nederlandse protestantisme: mannen van één boek, levend in, met en van een enkel boek. 'Zoo vonden de bijbelvaste Kristenen een vorming, een opleiding, een prikkel, inzonderheid een wereld van gedachten, ver boven het alledaagsche verheven, en hen daarboven verheffende, omdat die wereld hun veel helderder voor den geest stond dan hun werkelijke omgeving. De bewoner van de minst verrukkelijke wijken van Amsterdam taalde niet naar Zwitserland; hij wandelde dagelijks tusschen de bergen van Galilea. Wat was voor hem het meer van Como bij het meer van Tiberias!'.¹²

Daarmee gaf Pierson een heldere karakteristiek van het Réveil als opwekkingsbeweging: de werkelijkheid wordt beschouwd vanuit de wereld van de Bijbel. Een tweede gedachte die mij in Piersons typering en trof is het feit dat – en de wijze waarop – de twee werelden, de door Pierson als 'bovennatuurlijk' aangeduide wereld en de 'natuurlijke' werkelijkheid, die der mensen, in het Réveil met elkaar verbonden waren. Sprekend over Da Costa's dichterschap in verband met diens *Vijf en Twintig Jaren* merkte Pierson op dat Da Costa dankzij diens Israëlitische afkomst een geheel eigen verbinding tot stand bracht tussen de waarneming van de werkelijkheid – het algemene – en de gedachte van een persoonlijk God, 'wiens gedachten scheppende kracht hebben, ja reeds terstond daden zijn'.¹³ Duidelijk bracht Pierson een onderscheid aan tussen pantheïsme en Da Costa's theïsme: 'Het laatste woord van het pantheïsme is de abstraktie. Deze is tenslotte de eenige werkelijkheid waaraan ons denken vasthoudt, en in die abstraktie moeten de gewone tegenstellingen van lief en

10. A. Pierson, *Oudere Tijdgenooten*, (1888) vierde druk verzorgd door P.L. Schram, Amsterdam 1982.

11. Pierson, *a.w.*, 107.

12. *A.w.*, 109.

13. *A.w.*, 24.